

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

רמב"ן מצטט את רש"י ומסכים עמו, אך ממשיך ואומר
דבר שונה מעט:

מתחילה אמר שתשמור חוקותיו ועדותיו אשר ציווך,
ועתה יאמר גם באשר לא ציווך תן דעתך לעשות הטוב
והישר בעיניו, כי הוא אוהב הטוב והישר.

וזה עניין גדול. לפי שאי אפשר להזכיר בתורה כל
הנהגות האדם עם שכניו ורעיו וכל משאו ומתנו
ותיקוני היישוב והמדינות כולם. אבל אחרי שהזכיר
מהם הרבה, כגון "לא תלך רכיל בְּעַמֶּיךָ" (ויקרא יט,
טז), "לא תקם ולא תטר" (שם יח) ו"לא תעמד על דם
רֵעֶךָ" (שם טז), "לא תקלל חרש" (שם יד), "מִפְּנֵי שִׂכָּה
תִּקוּם" (שם לב) וכיוצא בהן – חזר לומר בדרך כלל
שיעשה הטוב והישר בכל דבר, עד שייכנס בזה הפשרה
ולפנים משורת הדין... עד שייקרא בכל עניין תם וישר.

רמב"ן מרחיק לכת מרש"י. לפי רש"י, הישר והטוב הם אמות
מידה התנהגותיות גבוהות מאלו שהחוק היבש דורש. דומה
שרמב"ן אומר לנו שבחיי המוסר יש היבטים שמושג החוק כלל
אינו תופס בהם. לכך כוונתו באומרו "אי אפשר להזכיר בתורה
כל הנהגות האדם עם שכניו ורעיו".

חוקים הם כללים אוניברסליים, עקרונות החלים בכל
המקומות ובכל הזמנים. אסור לרצוח. אסור לשרוד. אסור לגנוב.
אסור לשקר. אבל יש בחיי המוסר מאפיינים חשובים שאינם
אוניברסליים כלל. הם נוגעים לנסיבות מסוימות ולצורת תגובתנו
כלפיהן. מהו להיות בעל טוב או רעיה טובה, הורה טוב, מורה
טוב, חבר טוב? מה זה להיות מנהיג גדול, מונהג טוב, חבר צוות

הישר והטוב

בין פסגותיה של פרשת ואתחנן – "שמע ישראל", עשרת
הדיברות ועוד – מצטנע פסוק קטן בעל השלכות גדולות על
ההשקפה המוסרית היהודית. הנה הוא, ועמו הפסוק שלפניו:

שְׁמֹר תִּשְׁמְרוּן אֶת מִצְוֹת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְעֲדֹתָיו וְחֻקֵּי
אֲשֶׁר צִוְּךָ. וְעָשִׂיתָ הַיֵּשֶׁר וְהַטֹּב בְּעֵינֵי ה', לְמַעַן יִיטֵב לָךְ
וּבָאתָ וְיָרִשֶׁתָּ אֶת הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָשָׁבַע ה' לְאַבְרָהָם.
(דברים ו, יז-יח).

הקושי עולה מאליו. פסוק יז קורא לשמור את המצוות, העדות
והחוקים. הללו, לכאורה, כוללים את כל מה שיש לתורה לומר
על התנהגות ומוסר. מדוע, אם כן, ממשיך פסוק יח וקורא לעשות
את "הישר והטוב"? האם ישנם ישר וטוב שאינם כלולים במצוות?

רש"י מסביר שהישר והטוב בפסוק שלנו הם "פשרה, לפנים
משורת הדין". ההלכה מעמידה כביכול סף מינימום מחייב, אך
המוסר שואף לאמת מידה גבוהה יותר.¹ ואכן, האנשים המרשימים
אותנו במיוחד בטוב ליבם ובצדקתם אינם סתם שומרי חוק
ומצוות; קדושי המוסר וגיבורי דורשים מעצמם יותר ממה שהחוק
מחייב. לכן, על פי רש"י, מתכוונת התורה בדרישתה לעשות את
הישר והטוב.

טוב? מתי נכון לשבֹּחַ, ומתי מתאים לומר "יכולת לעשות טוב יותר"? יש היבטים מוסריים שאי אפשר לצמצמם לכדי כללי התנהגות, מפני שמה שחשוב בהם איננו רק מה שאנו עושים, אלא גם האופן שאנו עושים זאת: בענווה, למשל, בעדינות, ברגישות, בהתחשבות.

המוסר עוסק באנשים, ואין שני אנשים זהים. כאשר ביקש משה מהקב"ה למנות לו ממשִׁיך, הוא פתח את בקשתו במילים "יִפְקֹד ה' אֱלֹהֵי הָרוּחַ לְכָל בֶּשֶׂר אִישׁ עַל הָעֵדָה" (במדבר כז, טז). על פי חז"ל, משה אומר כאן שהיות שכל אדם שונה מחברו, הוא מבקש מה' למנות מנהיג שיתייחס לכל יחיד כיחיד – מתוך ידיעה שמה שמועיל לאדם אחד מזיק לאחר.² יכולת זו למצוא את המענה הנכון לאדם הנכון בזמן הנכון מאפיינת לא רק מנהיגות טובה, אלא גם טוב אנושי בכלל.

פירוש רש"י לספר בראשית מתחיל בשאלה מפורסמת: אם התורה היא ספר של מצוות, מדוע אינה מתחילה במצווה הראשונה שניתנה לעם ישראל כעם, מצוות קידוש החודש בפרק יב של ספר שמות? מדוע נכללו בה סיפורי אדם וחווה, קין והבל, האבות והאימהות וילדיהם? תשובתו של רש"י אינה נוגעת להנחיות מוסריות, אלא לעיגון זכותנו על הארץ. אבל הנצי"ב (הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, 1816-1893) כותב בפירושו 'העמק דבר'³ כי סיפורי בראשית נועדו ללמדנו כיצד ידעו האבות להיות ישרים במגעם ומשאם, אפילו עם נוכרים ועובדי אלילים. משום כך, הוא מסביר, מכונה ספר בראשית גם "ספר הישר".

מוסר אינו רק מערכת חוקים, גם אם זו מערכת מסועפת של תרי"ג מצוות ועוד גוף ענף של מצוות דרבנן ותקנות חכמים. מוסר הוא גם אופן היענותנו אל בני אדם כאל יחידים. סיפור

אדם וחווה בגן עדן הוא, לפחות בחלקו, סיפור על השתבשות של יחסים אישיים כשאינם אישיים. אדם מתייחס לאשתו כ"אשה": שם גנרי, שם של סוג. רק לאחר חטא עץ הדעת הוא נותן לה את שמה הפרטי, חווה, ומכיר בִּיחידיות הפרטית שלה. ורק אז אלוהים עושה להם כותנות עור ומלבישם (בראשית ג, כא).

זהו גם ההבדל בין אלוהי אריסטו לאלוהי אברהם. אריסטו חשב שאלוהים מכיר רק את האוניברסלי, ולא את הפרטיקולרי; שהוא עוסק רק בכללים, ולא במקרים הפרטיים. במונחים מאוחרים יותר, זהו אלוהי המדע, אלוהי הנאורות, אלוהי שפינוזה. אלוהי אברהם, לעומת זאת, מכיר בייחודיות האישית שלנו, במה שעושה אותנו שונים מזולתנו כמו גם במה שמשותף לכולנו.

זהו, בסופו של דבר, שורש ההבדל בין שני העקרונות הגדולים של האתיקה היהודית: הצדק והאהבה. הצדק אוניברסלי. הוא נוהג בכל האנשים בשווה. בעשיר כבעני, בחזק כבחלש. אין הוא מבחין בין אנשים על פי צבע או מעמד. אבל האהבה היא פרטיקולרית. הורה אוהב את ילדיו בגלל מה שמיוחד כל אחד מהם. החיים המוסריים הם שילוב של השניים. משום כך אי אפשר לצמצם לכדי כללים אוניברסליים בלבד. לכך מתכוונת התורה בצוותה עלינו לעשות את הישר והטוב שמעבר למצוות, לעדות ולחוקים.

מורה טוב יודע מה לומר לתלמיד חלש שבמאמץ רב הצליח יותר מן המצופה, ומה לומר לתלמיד מחונן המקבל את הציונים הטובים בכיתה אך עדיין אינו מממש את מלוא היכולת הגלומה בו. מעסיק טוב יודע מתי לשבֹּחַ ומתי לאתגר. כולנו צריכים לדעת מתי להתעקש על הצדק ומתי לנהוג בסלחנות. האנשים שיש להם השפעה מכרעת על חיינו הם בדרך כלל האנשים שאנו

מרגישים שהבינו אותנו בייחודיותנו. בשבילים אין אנו רק פרודות בתוך המון. המוסר כולל חוקים אוניברסליים, ובלעדיהם אין לו קיום, אך הוא עוסק גם בקשרים בין-אישיים שאי אפשר לדחוס למיטת סדום של חוקים.

רבי ישראל מריז"ן (1796-1850) שאל פעם אחד מתלמידיו כמה חלקים יש ב'שולחן ערוך'. ענה התלמיד, ארבעה. "ומה אתה יודע על החלק החמישי?" שאל האדמו"ר. "חלק חמישי?" תהה התלמיד. "כן, יש חלק חמישי. הוא אומר: עם כל אדם התנהג כמענטש". החלק החמישי בקוד החלכתי הוא ההתנהגות שאינה יכולה להתנסח כחוק. מי שמקיים אותו עושה את הישר והטוב.

שאלות לשולחן שבת:

- מה פירוש הדבר להיות חבר טוב, מעבר לכללי האתיקה המתבקשים?
- אילו סוגים של תקשורת יומיומית עם הזולת אינם יכולים להסתכם בכללים, ובכל זאת אתם מרגישים שיש דרך ישרה וטובה לקיים אותם?
- איך אנחנו יכולים לעבוד על יחסי הגומלין שלנו עם אחרים ולהבטיח שעם כל אדם נתנהג כמענטש?

- 1 ראו, Lon Fuller, *The Morality of Law*, New Haven, CT: Yale University Press, 1969, ומאמרו של הרב אהרן ליכטנשטיין "מוסר והלכה במסורת היהודית: האם המסורת היהודית מכירה באתיקה שאינה תלויה בהלכה?", בתוך *דעות, ביטאון האקדמאים הדתיים* מו (תשל"ז), עמ' 5-20 (המאמר חוזר ונדפס בעברית ובאנגלית בכמה במות).
- 2 ספרא זוטא, מדרש תנחומא ופירוש רש"י לתורה על אתר.
- 3 במבוא לפירוש לספר בראשית.